

A NEMZETSÉGALAPÍTÓ SZÉCHENYI GYÖRGY

Irta: KOVÁTS ÁGOSTON

Ez a pompás történelmi arckép mutatvány szerző Nemzet és nemzetség (Egy program története) c. munkájából, melyben a „legnagyobb magyar“, Széchenyi István őseit vonultatja fel, kimutatva Széchenyi István nemzeti érzésének és a főuri nemzetség érdekeinek kapcsolatát illetve annak emezektől való függését, rámutatva ezáltal Széchenyi István reformprogramja következetes keresztülvitelének reformjai oligarcha származásában rejlő gátlásaira is.

Házasságlevelek, adás-vételi szerződések, végrendeletek, kötelezvények, folyamodványok, határ- és osztálypörök, elkövetett és elszenvedett harácsolások és hatalmaskodások igazolása avagy miattok való panaszok százai töltik el az okmányokat, melyeket történetíróink a nem-nemes s ennélfogva a nemzetként elismert osztályon kívül maradt Széchenyiekre vonatkozólag, a XIII. századtól kezdve egészen a XVIII. század elejéig, fűr-kész szorgalommal gyűjtöttek össze.

Végre 1620-ban megszólal egy bizonyos Széchenyi Lőrincz, hogy az országos eseményeknek a maga családi körében való keserves visszahatását, ezekbe az egyszerű szavakba foglalja: „Anno 1620 jöttünk ki Széchenyből, atyámmal Széchenyi Mártonnal mentünk Gyöngyösre lakni... akkor Bethlen hada megégette a széchenyi házunkat.“

Ez a családtörténeti szerény feljegyzés a többi okmányokkal együtt s még Lőrincz apjának, Széchenyi Mártonnak, ugyis mint Ferdinánd király tisztségének a török elleni háborúságban történt halála is, okvetlenül feledésbe vészett volna, ha az elesett derék vitéznek Lőrincz fián kívül nem lett volna még egy másik, György nevű idősebb fia is, aki végül kikényszerítette a Széchenyiek számára a történelem hosszan tartó, szívós megemlékezését. De még e nevezetes György fiatalságának három évtizede is nyomtalanul vészett ki a történelemből. Nem tudunk róla hol járt, mit csinált, amíg végül harmincegynéhány esztendőskorában be nem állt Esztergomban papnövendéknek. Ott érte szerencsében bővelkedő életének első szerencséje, amikor megnyerte Pázmány Péter kegyeit, ki a tehetséges lévitát a Pázmány alapítványából épült bécsi papnöveldeben helyezte el. S a második akkor, mikor szinte negyven esztendőskorában elvégezte tanulmányait és magával együtt édes anyja, valamint Lőrincz öccse számára is elnyerte a nemességet, illetve, mint a Széchenyiek egyik házi történetírója hízélgően, a Széchenyiek hiteles papírok híjján meg nem állapítható, legalább is kéteessé vált régi nemességét újra érvénybe emelte.

A szerencsés eseteknek e megismétlődése aligha lehet véletlen. Mert akármivel töltötte is Széchenyi az ifjuságát, nem lehet róla józanul feltételezni, hogy meg ne ismerte volna a hadi életet s hogy az asszony és a pénz kísértései ne kerülgették s meg is ne ejtették volna. Előmenetelét és sikereit tehát éppen nem bölcsészeti vagy esztétikai ismeretének köszönhetette, melyekből a bécsi egyetemen nyerte meg a bakkalaureátusi, hanem igenis a világi életben sokat forgoló ember ravaszul vezérelt becsvágyának és okosan alkalmazkodó képességének.

Stendhal tollára méltó feladat volna leírni a már nem fiatal, nagy-

eszű és nagytapasztalatú Széchenyi Györgyöt a pelyhes arcu papnövendékek között, amint cellákban, folyosókon, refektoriumokban, tantermekben, amint a szeminárium szédült sétákban ezerszer is körül-körüli kerenggett udvarán s lesütött szemmel, térden csuszva és fohászra kulcsolt kezekkel még a templom kövén is, hol buzgalmával, hol mértékletességével, hol szorgalmával s ha kell hízlgésével és intrikáival, mindig, mindenképpen és minden módon arra törekszik, hogy magára vonja legbefolyásosabb föl-jebbvalóinak jóakarató figyelmét.

Mindazonáltal Széchenyi, mint fölszentelt pap s mint nemes ember sem szabadíthatta fel oly sokáig féken tartott ambícióját. Mert Pázmány Széchenyit, előbb, mint sellyei papot, utóbb, mint esztergomi kanonokot hol az egyház birtokainak, hol az egyházmegye kormányzatának vezetésével bizta meg. Ebben a függő helyzetben szinte tíz esztendeig gyakorolta az engedelmességnek ajakösszeszorító erényét. Nem könnyen s nagyon is maga ellenére. Ez az elnyomott ifju- és férfi-kor nem is mult el fölötte hatástalanul, mert még évek múlva is, mikor mint püspöknek füléhez ér a gyakori helyváltoztatások miatt zugoló plébánosok panasza, saját tapasztalatainak fanyar emléke érzik ki ridegen rendelkező szavából: „Sic fit, sic debet fieri, ez így van, ennek így kell lenni, az egyháznak legengedelmesebb fiai vagyunk“. Igaz, hogy ebben az engedelmes szolgálatban, mint a fönnmaradt okiratok bizonyítják, ugyancsak megtanult gazdálkodni s ami a gazdálkodással együtt jár, emberekkel bánni, rendet tartani s főleg rendelkezni is.

Végre, mint zólyomi főesperes önálló hatáskörre tett szert, mely azonban aligha elégíthette ki az 50. éve felé járó embert. Mégis fiatal becsvágygal, de az érett ember önuralmával látott munkához. Nincs hasznosabb, mint a még töretlenül friss ambíciónak s az önmérséklő fegyelemnek ez a keveréke, különösen, ha valaki oly higgadt meggondolás után teszi fel jövőjét egy tétre, mint Széchenyi György. Aki okosan kockáztat, az nyer. A zólyomi esperes tehát azon kezd, hogy a sajátjából visszaváltja az esperesség zálogban levő birtokait, jövedelmét templomépítésre fordítja, kispapokat nevel...

A feljebbvalók megnyerését célzó s már a szemináriumban sikerrel alkalmazott taktika beválik az életben is, — a király s az egyházi előljárók örömmel értesülnek Széchenyi érdemeiről, kit egymást követő két évben előbb pécsi, majd csanádi püspöknek léptetnek elő. Ezek a püspökségek azonban török hódoltság alatt lévén, nem jelentenek a püspök számára sem függetlenséget, sem pedig, amire leginkább vágyott, püspöki jövedelmet. Legföllebb, ha hatásköre tágul, mert Rákóczy György támadásainak idején, az országos politikában is fölhasználják képességeit, midőn hol a király megbízottjaként, hol a kancellária vezetőjeként vesz részt a linci békét megelőző tárgyalásokon.

Mégis még három évig kell türelmetlenségét türtöztetnie, amíg az uralkodó kinevezte veszprémi püspöknek. 56 éves, amikor végre-valahára szabadjára eresztheti oly sokáig féken tartott s oly nehezen visszafojtott becsvágyát. Amikor végre-valahára azt teheti, amit akar, megvalósíthatja ifjúkori álmát s vásárolhat házat-földet, ha nem is a maga, de az anyja meg a testvére számára, kiket püspöksége első évében Galgócon egy házzal s a házhoz mindjárt egy nyitramegyei faluval is megajándékozott.

A Széchenyiek ez időben költöztek Gyöngyösről Galgócra, utóbb Nagyszombatra, majd Györbe s Lőrincz ur számadási könyvében 14 tallérért vett pallos, aztán egyremásra összevásárolt aranypallos, aranyszablya, meg a képfaragónak és képirónak adott honoráriumok s a „Palkó fiamnak“ veres köpenyére hat talléron vett ezüst gombok, meg a Márton fiu négy forintért vett veres köpenyeg szolgálnak a későbbi olygarchák

fényűző udvartartásának egyenlőre még fölöttébb szerény bevezetéséül.

Széchenyi viszont, már mint veszprémi püspök, mindjárt első jószág vásárlásaikor alkalmazza mindvégig oly sikerrel gyakorolt taktikáját, hogy amit az atyafiság számlájára vásárolt, azt bőséges közadakozásokkal ellensúlyozza. Amikor 5 évi várakozás után végre a pápa is megerősítette püspöki kinevezését, már javában épültek Széchenyi jóvoltából a sümegi templom és zárda, melyeket Széchenyi egy évvel később, felszentelése napján, az egyház legfőbb méltóságának és a legfényesebb nevű magyar főuraknak jelenlétében, mint új püspök, maga szentelt fel a legünnepibb formák közt. A háromnapos ünnepségről, mely gondoskodott az összes lelki, szellemi (mert az ünnep második napján disputatio folyt) és testi javakról, azt írja annak egyik résztvevő tanuja, hogy: „Minden bőven volt, megittunk 38 hordó bort, megettünk közel 500 bárányt, az emberek 17, 18, 19, 20-as számmal ültek egy-egy csoportban.“

Mint látni, a szegény és nem-nemes család sarja ugyancsak beletanult az egyházi és nemesi kiváltságolt rendek stílusába, — mai szóval: az uri tempóba. S még ezenfelül tudott valamit, amít nem tudnak azok, akik rangban és hatalomban születtek s kiknek ennél fogva nincs szükségük az új nemeseknek és új gazdagoknak boldogulását s főleg anyagiakban való előmenetelét minél jobb összeköttetésekkel, minél több lekötélezzel (ne feledjük el, hogy a püspök a sümegi ünnepség legelőkelőbb vendégének hittelezője volt) s minél nagyobb anyagi áldozatokkal igazoló tudományára, melynek Széchenyi mindvégig diplomatikus nagymestere, valósággal egyensúlyozó bűvésze volt.

Mert a veszprémi püspökből győri püspök lesz, majd e méltóságának megtartásával címzetes kalocsai érsek (hajh, Kalocsa ugyancsak török fennhatóság alatt van!) s végre 22 évi győri püspökség után, 93 éves korában kinevezik esztergomi érsekké — s e hosszú idő alatt, mintha az elmulasztott évtizedeket akarná pótolni, nem szűnik meg a vásárló adakozásban s adakozó vásárlásban való serénysége. Széchenyi csak a kincstártól 13 jószágot vásárolt, hatot Eszterházy Páltól, négyet Draskóczy gróftól, hármat a Lippay családtól s azonfelül még uradalmakat, kuriákat, birtokrészeket Batthyányiaktól, Csákyaktól, Czirákyaktól, Festeticsektől, Forgáchoktól, Káldyaktól, Péryektől, Méreyektől, Ordódyaktól, Perneszyektől, Petheóktól, Révayaktól, Zichyektől, — emellett a világi kezekre jutott sávniki, borosmonostori, szent-gotthárdi apátságokat és a vágújhelyi prépostságot is visszaváltotta, — részint zálogban, részint örök áron főpásztori működésének 47 esztendeje alatt összesen 1.400.000 forintot költött jószágvásárlásra. Ezenközben nem szűnik meg bőségesen juttatni ajándékaiból és alapítványjaiból a kincstárnak, az országnak, a templomoknak, papnöveldeknek, — a jezsuiták, dominikánusok, franciskánusok, karmeliták, misericordiánusok, szerviták, kapucinusok, minoriták, paulinusok, trinitáriusok s a Szent Agoston, Szent Klára, Szent Orsolya szűzek kolostorainak építésére vagy alapítványaik gyarapítására, iskolák, konviktusok, kórházak, többek közt a rokkant katonák pesti kórházának építésére is, mely előbb, mint Károly-kaszárnya, utóbb, mint Városháza, mindmáig a főváros legnevezetesebb épületei közül való, — koronázási ajándékra, a bécsi őrség zsoldjára, a győri bástyára, egyéb erődítési művekre és várakra, — s ha arra kerül a sor, nagy pénzeket nyom Lipót vagy József királyoknak feléje tartott felséges markába, de a legmagasabb jóindulatnak közvetlen biztosítása mellett, éppen nem tartózkodik annak közvetett módjától, a királyi tanácsosok megvesztegetésétől sem. Ad, hogy nyugodt lelkiismerettel vegyen, — sokat ad, hogy többet vegyen, — mert keze alatt még egy-egy nagylelkű ajánlat is hasznot hajtó üzletté válik. Így például, ha felajánlja az országgyűlésnek, a Zsigmond király által el-

zálogosított felvidéki városok visszaváltását, e hazafias ajánlat feltételéül nem mulasztja el kikötni, hogy a visszaszerzett területek jövedelme felől élethossziglan maga akar rendelkezni.

Széchenyi nemcsak jószág- és pénzszerző, hanem annak, amit szerzett, leggondosabb sáfárja. Munkalázban égő szemének vizsgálata eléri uradalmainak káprázatos során végig, minden egyes jobbágynak minden egyes telkecskéjére. Még oda is, ahol sohse járt. Ha például Nógrádmegyének sógorsági-komasági szolidaritásban összetartó nemesei a megyei közigazgatás költségeire szánt u. n. házi adóval súlyosabban terhelik a Nógrádban fekvő Széchenyi-féle uradalmak jobbágyait, mint a magukéit, mert az urak abban bizakodtak, hogy ez a többlet elkerüli a győri, rákosi vagy pozsonyi palotáiban, szóval Nógrádtól messzire rezidáló, sok jószágú, sok jobbágyú érsek figyelmét, akkor a jó nógrádi táblabírák ugyancsak félreismerték Széchenyit. A győri püspök u. i., ha ideig-óráig be is fogta fülét a jobbágyok keserves panaszai elől, mert egész egyszerűen nem hitte el nekik, hogy két-három annyit fizetnek, mint akiknek urai „ott kegyelmek közt laknak“, — de most „akarom tudtára adni kegyelmeknek nemes uraimék“ — s e ludbőröztetően erélyes fenyegetés után, valóban tudtukra adja, hogy ő nem az az ember, akivel packázni lehet, mert „nem mulattam el, ne vizsgálám a dolgot s alkalmasint úgy találtam s úgy találok hogy nagyobb biztonság okáért rövid nap az inquisitio (a helyszíni vizsgálat) is meg lesz. Bizony nehezen szenvedem. Hát ez az érdemem kegyelmeknek. Ilyet sehol másutt nem cselekszenek. Maga van Isten által 20 vármegyében jószágim, ezt el nem művelik...“, — s az Isten által való földesurnak levele végén nagyot csattan az ostor: „az is lehet benne, hogy én pápista vagyok és pedig pap“. Ami annak a ténynek fenyegető körülírása, hogy úgy is, mint pápistának s úgyis, mint papnak, épp elegendő hatalom van a kezében, hogy „Isten által“ móresre tanítsa a nógrádmegyei számitást a győrmegyei gazda nélkül megejtő eretnek nemeseket.

Kegyetlen hitelező, ki az adóssal szemben nem ismer kiméletet. A Nádasdyaknak, Eszterházyaknak jó kamatra kiadott százezreket épp oly pontosan behajtja, mint a szegény földhöz ragadt Salamon György, Csáky Pál, Sily György és Szanyi Mihály téti telkes jobbágyokon a 169 forint 58 dinárnyi, öt év óta elmaradt tizedet. Hol a soproniak kvárta-jegyzékét kéri az érsek, hogy számon tarthassa a fizető és a nemfizető jobbágyokat, hol meg azon akad fenn, hogy a jobbágyok is halandók s hogy aki meghalt, nem fizet, habár a föld megmarad utána, melyet ők foglalnak le s művelnek meg, de épp oly kevéssé fizetnek, mint a halottak. S ha dézsmálnak is, természetben teszik azt s nem kikötés szerint, pénzben. Az öttevényiek meg éppenséggel irtás címén nem adóznak, pedig a kujonok nem is irtottak, hanem gypet szántottak fel. „Tudom, hogy lator a jobbágy“ — ez a Széchenyi kiindulópontja és e szerint cselekszik is. Törvény elé citálni a parasztot, karhatalmat küldeni rá, így válogatják egymást Széchenyinek a legkülönbözőbb periratokra sajátkezűleg rávezetett kedélytelen megjegyzései.

Amikor a széplaki jobbágyak, akik alighanem megkárosították, magukra vonják földesuri neheztelését, ez a különben oly józanul számitó és zord megszólalású főpap, szitkos haragjában valósággal festői, kajánul ironikus játékot űz a fenyegető szavakkal: „Jaj azoknak... azt én soha nem szenvedhetem. Vigyék Sopronba feleségek minden portékáikkal együtt. Széplak Rutlak leszen, azt én nem szenvedhetem tovább...“

Ennél a nagystilú embernél, ha arra kerül a sor, senki sem tud kicsinyesebb lenni. Ez a vagyonszerzők titka. Ha pl. földesuri joga, hogy asztalát Szombathely városa lássa el gyümölcseivel és a városi hegymester

megtagadja a püspöki *pater* követelését s az másodmagával tér vissza, hogy szőlőt és barackot szedjen, de a városi szőlőpásztorok elűzik s el is verik, akkor Széchenyi nem rest, maga tesz panaszt a város közgyűlésén. Senki se merje kétségbevonni földesuri jogait. Majd ő már megtudja, kik azok a renitens pásztorok, követeli azoknak a püspöki várba való beszolgáltatását: „Ithon látják immár kicsodák és micsodák a szombathelyiek, csak egynéhány barackért is, kiben a disznóknak is elég jutott az idén, mit nem műveltek Urok böcstelenségére.”

Érdekeit oly szenvedéllyel védi, hogy kiadott parancsaiban rég halott jobbágyhajcsárok és jobbágyok vetéseinek, aratásainak és szüreteinek színe, szava, szaga veritékesen elevenül, rikit, kiált és párolog a negyedszáz év előtt kiégett nap alatt a magyar mezőkön, legelőkön ésombok menedékén: „Szent-Miklóson csak meg nem metszette a szőlőket az a veszedelmes fi, Radics István; immár kapáltassa meg kegyelmed kétszer legalább. Istenemre is kérem, Kegyelmed viseljen gondot rá, szinte ugyan hegyeken való szőlőkre; és mivel mint a komló oly termett, hadd legyen gondviselés a kötözésre és karókra. Ha az ilyenekre gondot nem visel Kegyelmed, inkább hagyjon békét mindeneknek, adja tudtomra. Szám-talan karó kell ott, kik ha nem lesznek, a szőlő is elvész róluk.”

Arról is gondoskodik, hogy instrukciói ne vesszenek kárba hasztalan papíron: „ember kell a gátra, az okosság, emberség vezérel mindnyájunkat mindenre, — héjába való az instrukció, ha ez nem léssen.” A magunkfajta kapa-kerülő szinte szégyeli magát Széchenyi György előtt, hogy hasznót hajtó munka helyett, ennek a nagy munkás embernek karakterképét dirib-darab idézetekből tákolgassa össze, ahelyett, hogy megfogadná az ő hosszú életének rövid szavakba sűrített foglalatját és bölcs tanulságát: „Ha nem tudjuk a jószágnak hasznát venni, nem vigyáztunk jövedelmére, bizony jobb volna halnunk, mint élnünk.”

*

Széchenyi Györgyöt ugyan Pázmány Péter töltötte el az ellenreformáció buzgalomával, mégis a mesternek transzcendentális tanítása a tanítványban a maga józanul földizú anyagias szemléletéhez idomult. Mert Pázmány még, mint ellenreformátor sem vetette meg a reformáció szellemi fegyverét: az érvek ellen szegezett ellenérveket, ha egyébert nem, azért, hogy a tértítés céljából alkalmazott erőszakot Isten-ember előtt igazolja. Széchenyi György ellenben el- és megvette a polémiát. Minek vitatkoznia, mikor a polémiák és kritikák tudvalevőleg csak a Tekintély rovására mennek, már pedig az Egyház hatalmát és vagyonát csak a föltétlen Tekintély biztosíthatja. Ezért nem áll szóba Széchenyi az eretnekekkel s ugyancsak ennek a legkiméetlenebb eljárásnak alkalmazását ajánlja a sérelmeiket felhánytorgató kálvinistákkal szemben a kancellárnak is: „eleiben sem bocsássa kegyelmetek azokat a lator, istentelen gyöngyösi kálvinistákat”.

Mert ugyan mi jogon panaszkodik, akiről eleve föl kell tételezni, hogy nincsen igaza? S miért szóba állni avval, aki annyit sem érdemel, hogy figyelemre méltassák? Még az elveszett lelkeknek kegyes, szép szóval való esetleges meggyőzése is ugyan mire volna jó? Arra való a pozsonyi vérbíróság, melynek Széchenyi is tagja, hogy a meggyötrött, illetve jogi szóval megcsigázott eretnekek vallatása után kimondja: a börtönről, gályáról, esetleg előzetes megcsonkítással egybekötött fejvesztésről, máglyahalálról szóló, előre kész szentenciát. S a lelkek fölött való pásztorkodás ugyan mit érne Széchenyinek, ha nem rendelkezhetnék a testek fölött is, ha nem állna rendelkezésére karhatalom, hogy megtámadja és föloldja az eretnekség fészkeit, lerombolja templomaikat és örökre elnémítsa, „a szegénység lelkét rontó” prédikátoraikat.

Széchenyi, mint lelkek pásztora, kötelességéhez hiven mondott szentbeszédeket s alapítványait indokoló alapító leveleket is irt. „Az Ur sugallatára — írja ilyenkor Széchenyi — elhatároztuk...“ vagy: „A jószágos Istent meg nem szűnő buzgósággal kérjük, hogy illatozzék jószándékunknak ezen áldozata...“ Mondott beszédeket országgyűlésen a király előtt, — ékesen szerkesztett latinsággal feliratokat is intézett a királyhoz.

Csupa klasszikus stilmunka. De mintha ez ünnepi alkalmakkor, valahányszor e földi élet dolgai fölé emelkedik, nem is önmagát adná. Egyéni szenvedélye csak anyanyelvén s különösen akkor pattog, ha elmaradt hasznok, határvillongások, határsértések, követelések és egyéb pörös ügyekben — mert nincs az a prókátor, akinek annyi pöre volna, mint az érseknek — rendelkezhetik, kifújhatja örök méltatlankodásait, vagy hoszszu szakálla mögül, valami veszteség miatt morog. Mint minden pénzszerzőnek, egocentrizmusa szabja meg szemléletét, meg van róla győződve, hogy az ő kárán, még a legidegenebb — s tán még a legszegényebb — idegen is épp úgy fel van háborodva, mint ő maga: „hiszen csak abból is eszébe veheti kegyelmetek, mely gaz, elvetett, gonosz erkölcsű ember legyen az, még falum jövedelméhez is hozzányul.“ A vagyonszerzőknek föltöbb anyagi etikája szerint ugyanis: derék ember, akiből hasznuk, gazember, akiből káruk van. Pedig ez esetben csak egy nyomorult közegről, a lévai harmincadosról van szó, ki a dézsmát nem a maga javára, hanem a püspökség és kamara régi megállapodásai értelmében, a kamarának hajtja be. Mégis gazember: „abban nem maradnak cselekedeti, ha Isten éltet, abban semmit sem kételkedjék.“ Széchenyi mindazonáltal tisztában van vele, hogy a király emberét, ha még oly jelentéktelen is, nem bánthatja büntetlenül — ezért él avval a rabulista megkülönböztetéssel, hogy ő nem is ő felsége szolgáján, hanem a maga jószágának prédálóján fog bosszút állani: „noha szolgája válogatja — így füstölög benne a harag tovább — lovászi is vannak ő felségének... főember szolgálai is.“

Természetes, hogy Széchenyinek nem csupán a földöntuliakhoz, hanem a földiekhez való viszonyát is elsősorban vagyongyűjtő és jószágszerző ösztönei szabják meg. Egy vallás biztosítja az egyházi és egy király a világi Tekintélyt, — diskusszióknak nincs helye. Még a lévai harmincadossal való pörös dologban is a dinasztikus hűségnek oly őszinte hangjaira talál, hogy nem lehet pusztán csak jogászi befogás, midőn a király kegyes személyét rossz szolgáitól megkülönböztetve kifakad: „Ha ő felsége maga kegyelmesen intimálná nekem azt, ha mit akarna, nemhogy árendáimat oda nem engedném, de ruháimat is levetném s oda adnám.“

Mégis ez a királyhü főpap, ha hihetünk kortársainak, belekeveredett a király ellen konspiráló Wesselényiek, Nádasdyak és Zrínyiek körébe. Ez az, amit ugyan a Széchenyi nemzetségnek legújabb történetírói, főúri megbízóik monarchikus érzelmei iránt való tekintetből tagadnak, de a valószínűség a kelleténél lojálisabb történetírók ellen s a kortársak mellett szól.

Mert ha a följelentők szava nem is volna színigazság, abból még éppen nem következik, hogy Széchenyi Nádasdyban és összeesküvő társai-ban, meg ne számoltolta volna a kétfejű sas karmában minden hatalmat kaparintó abszolútizmussal szemben annak a középkori rendiségnek utolsó felágaskodását, mely a szabadságot a kényuri függetlenséggel s a jogot a nemesi és földesuri kiváltsággal tévesztette össze. Ezért föltehető, hogy Széchenyi, ha netán nem is csatlakozott volna nyilvánosan az összeesküvőkhöz, de mint akinek szerzeményeit az abszolútizmus önkénye nem szűnt meg fenyegetni, bizonyára kereste a kapcsolatot a királyi teljhatalom ellen konspiráló főurakkal. Szelepcsényi primás, aki maga is az összeesküvés gyanujába volt belekeverve s a maga tisztázása okából nem

átalt annak leleplezésére vállalkozni, — ez a besugóvá lealjasult főpap, mégis azért alighanem Széchenyi életének egyik legjellemzőbb pillanatát örökítette meg, midőn följelentésében megírta róla, hogy egy adott alkalommal a régi szép idők visszatérésére, szóval Nádasdyra és hiveire is üritette poharát.

Széchenyinek a konspirációban való érdekeltsége mellett szól az a buzgalom is, melyet kifejt a fogságba vetett Nádasdy és Zrinyi érdekében: „Péterért és Ferencért“ ezért a „két szegény emberért“, akik közül az egyik „harangszó, a másik a mester“, kiket átkozott eretneknek csaltak zsinagógáikba de „az egyik nem tud harangozni, a másik nem tud kántorkodni“. Így lágyul meg ez a másszor oly kemény toll Montecuccolli fővezérhez írt levélben, — mignem végül, az eféle óvatos embernek körültekintő bizalmatlansága ellenére, annyira megfélemedkezik magáról, hogy valóssággal jótállást vállal az összeesküvőkért, mert a nyilvánvaló igazság ellenére megkockáztatja az állítást, hogy: „sohasem volt fejük rebellióra“. Am büntessék helyettük csábitóikat, akiket ugyan nem nevez meg s bizonyára a legnagyobb zavarban volna, ha valaki rajta azoknak nevét követelné, mert világos, hogy (ugyancsak közismert prókatori fogással) nem létező egyénekre szeretné áthárítani a konspirációért való felelősséget.

Honnét ez a buzgalom? Ez a melegség és könyörületesség, mely különben oly üdegen volt Széchenyitől, hogy nem bűnbocsánatot, hanem épp ellenkezőleg, a bűnösök minél szigorúbb megbüntetését szokta kérni a királytól. Volt rá eset, hogy főpapnál szokatlan, szinte már embertelen ridegséggel, Isten büntetésével fenyegeti meg a királyt, ha a két súlyos bűnösnek esetleg netán kegyelmet találna adni. Ha tehát ebben az egy esetben résztvevő szavakra talál s ily gyöngéd és kiméletes, akkor annak nem lehet más magyarázata, mint hogy a szabadság oltalmazóit, azaz, hogy Werbőczy nyelvéről mai nyelvre fordítva, saját szerzeményeinek s e szerzemények alapján gyakorolt egyháznagyai, nemesi és földesuri kiváltságainak védelmezőit ismerte föl bennük.

A kérelmelhetetlen Széchenyinek a rabok kiszabadítása dolgában feltűnő buzgólkodása körül valószínűleg regéket fontak-szóttek a kortársak. E legendák és Széchenyi lénye közt föltátongó ellentét nem is kerülte ki az élesszemű Cserei Mihály figyelmét, ki mielőtt a hazafias legenda előadásába fogna, előbb figyelmezteti olvasóit, hogy Magyarország primása „kemény és reális ember vala teljes életében“ s csakis az alább következő lélekemelő példázat hitelességét székelymódra, szinte eleve megdöntő ravasz bevezetés után lát hozzá, annak előadásához: „sokat törekedett (már t. i. Széchenyi) a rab urak szabadulásában, de megértvén, hogy a császár is már subscribálta a sententiát, felette igen megbusulván, minden audientia nélkül bemegy az császárhoz és nagy haraggal azt mondja: „Miért kell Felségednek ártatlan vért ontani? nem fél-e az Istentől?“ A császár azt felelé: „Apám uram, ne szóljon Kgd többet, mert nincsen haszna“. Az érsek annál inkább felgerjedvén, kezeit égre felemelé, s nagy felszóval kiáltja: „Szaradtanak volna meg ezek az én kezeim akkor, mikor a magyar koronát Felséged fejében tették vala! Valóban szép híre-neve leszen Felségednek az egész keresztény világ előtt.“ És ezzel el sem busuzván a császártól, az ajtón nagy furiával kimegyen; Lobkowitz fejedelem a kezében levő pálcáját utána hanyítja az érseknek; az érsek megfordul, és nagy sebességgel a pálcát felvevén, visszahanyítja épen a császár lába eleiben, s azzal lemegyen a szállására nagy szomorúsággal.“

Ennek a szép legendának csak egy baja van, hogy t. i. nem igaz. S ami még nagyobb baj, hogy ép az ellenkezője igaz. Mert Széchenyi csak addig védte a konspiránsokat, amíg azt osztályérdeke kívánta. Mihelyt

önérdeke annak ellenkezőjét kívánta, akkor egyaránt feláldozza a „harangozót“ is, meg a „mestert.“

A Wesselényi-összeesküvés leleplezése után ugyanis Bécsben elhatározták, hogy katonaság szállja meg a lázadók országát s hogy a megszállás költségeit éppen nem annak rendje-módja szerint a jobbágyok, hanem birtokaik arányában a rebellis rendi osztályok tagjai, tehát a klérus és a nemesség viseljék. Már pedig Széchenyit s egyházi és világi rangtársait, legfőképpen az a törekvés vezérli, hogy az egyházi és nemesi adómentességet, mint a különben javarészt feladott nemzeti szuverenitásnak féltve őrzött (mert az első és második rendnek fő érdekeit jelentő) legbecsesebb biztosítékát a rendiség hajótöréséből kimentsék.

A császárt az összeesküvők érdekében megfenyegető Burg-beli látogatás legendájának ténybeli alapja minden valószínűség szerint az a felirat, melyet Széchenyi ez alkalommal a királyhoz osztálytudatos önértzetben intézett: „A kiszarolt haza népe felzokog, se szeri, se száma az özvegyeknek és árváknak, akik karjukat esdve emelik az ég felé s kérnek bosszút a gyászos parancsolat szerzői ellen“, — ami kétségtelenül szívreható érvelés volna, ha nem az a szándék rejlenek mögötte, hogy a katonatartás terhét át kell rakni a nemesség szűz válláról a nyomorult adózó jobbágyok teherviseléshez szokott vállára. Széchenyi a maga földesuri igaza mellett mégsem Werbőczyt, hanem Istent idézi, kitől a király áldást vár magára, felséges asszonyára, gyermekeire, — majd a magyarok multban-jelenben tanúsított hűségére is hivatkozik, — kijátsza az összes érveket, végül a bajba jutott társak és barátok életénél is becsesebb adómentességért úgy tagadja meg az összeesküvőknek immár vesztett ügyét, mintha soha semmi köze, közössége nem lett volna velük. Nem is könnyörög értük többé, hanem mint „kemény, reális ember“hez illik, feláldozza őket. Ha vétkeztek, ám bűnhődjenek, „de kérdezze meg önmagától a felség, igazságos-e, hogy néhány vétkes bűnének az egész haza adja meg az árát“. S most éppen nem a halálra ítélték sorsán érzékenyül el a főpap hangja: „Nyelvem tollam elakad megrendülésemben, karom is megbénul, könnyek öntik el arcomat, míg e sorokat vetem papírra, mert előre látom, hogy...“ s a meghatottság retorikája alól végre kisurran az a nem komikum nélkül való prófécia, hogy t. i. „temérdek kára lesz az országnak az adó behajtásából“. Nyilvánvaló, hogy a rendi osztályérdekeknek esze- vagy ha úgy tetszik zsebe-járása épp úgy működött a rendi, mint a tőkés társadalom korában. Ezért van, hogy az érsek panaszait hallva, mintha csak a „vörös“ Bécs vagy a „népfront“ francia tőkéseinek panaszát hallanók, hogy az országnak tömérdek kára lesz belőle, ha az adót a gazdagokon és nem a szegényeken hajtják be.

Különben az osztályérdek annakidején épp oly kevésbé volt válogatós a maga szövetségeseinek megválogatásában, mint manapság. Lám az érsek, ki „a szegény emberek lelkét rontó kálvinisták“ társaságától annyira féltette híveit, mielőtt a gazdagok dolgában felirt volna a királyhoz, előbb érintkezésbe lép a református Apafi Mihállyal, hogy vállalkozzék a magyar király és magyar nemesség közt a közbenjáró szerepére. A császári helytartóvá lefokozott fejedelem azonban még ezt a szerény szerepet is azon a szegyenletes ürügyön hártja el, hogy eddigi „istenes és keresztény dolgokban való fáradozása csak hasztalan tért meg ő felsége méltóságos udvarából“. Az ő diplomáciája már csak arra való, hogy mint a gyöngye emberek szokása, cselekvő beavatkozás helyett, jó tanáccsal szolgáljon. Ezért, miután előbb háláját fejezte ki Széchenyinek, mint aki „szegény, utolsó bomlásához közelített boldogtalan sorsban forgó nemzetünknek keserves állapotán megindult s orvoslásában fáradni igyekszik“, ugyanakkor egyszersmind föl is szólítja őt, hogy miként arra „igaz ma-

gyarsága" s „méltóságos hivatala" valósággal kötelezik, álljon a sarkára és irjon föl a királynak. Így készült el az a fölirat, melynek erélyes szövegét fönnebb idéztük, a pápista és református, egyházi és világi ellenséges fejedelmeknek a nemesi adómentesség privilégiumát közösen féltő osztály-érdekében, szinte-szinte osztály-ihletében.

Manapság, ha lentről fenyegetik meg a kapitalizmust vagy negyedfélszáz évvel ezelőtt, amidőn az abszolutizmus fönről fenyegette meg a feudalizmust, a progresszív adóval vagy éppenséggel vagyonváltsággal sújtott kapitalista ép úgy siránkozik, mint Széchenyi, midőn a kancellár harmincezerről ötvenezer forintra csavarta föl a papság adóját, György ur sem csupán az özvegyek és árvák nevében ontja jelképes könnyeit, hanem valóban elsirja magát: „az egész világon rut dolog leszen így rikatnyi a clerust". Majd a meghatottság átvált káromlásba: „Kancellárius Uram ...hogyan hiúságát és zélusát mutassa azért cselekedte ezt... pestilens, nyomorult ember, rontotta a clerust."

Ez az új nemes a régi nemeseknél is jobban félti a nemesi privilégiumot, mely fölött úgy áll őrt, mint nevének sárkányölő szentje. A még töretlen, friss s ezért meg nem törhető osztályöntudatot méltányolják benne a pozsonyi nemesek, akiknek választása Széchenyi Györgyre esett, mikor óvást emeltek megadóztatásuk ellen, melyet az agg főpapnak kellett volna a nádor elé, majd a nádorral együtt a király elé is vinnie. Nincs megbízatás, melyet szivesebben vállalna, mert — ugymond — mint egyházfőt fogadása köti, (ő nem a szegénységhez!) hogy a jövedelmét ne engedje kevesbiteni! De az agg test nem engedelmeskedik többé a szellemnek, mely élteti. Megrokkant öreg, nem hagyhatja el székhelyét. Kénytelen a küldetést Pál unokaöccsére, a veszprémi püspökre bízni. Mint beteg kedvesének életéért remegő szerelmese, kit az álmából fölköltött orvosnak lassú föltápáskodása kihoz a sodrából, oly idegesen liheg Széchenyi Györgynek Pál püspökhöz intézett szava, melyben önfeledten föltárja országos politikájának legtitkosabb érzelmi rugóit: „Istenért kérem Kegyelmedet, menten menjen, mert periculum in mora. Hogy megértse Kegyelmed, annyira jutottunk s annyira mentek az emberek rajtunk, azt kívánják, kiki az urak közül bizonyos quantumot vegyen magára és adózó-fizető *jobbágyok legyünk*, a kit csak hallani is merő rémülés."

De az osztályérdek oly automatikusan működik, hogy az elvet, mikor annak gyakorlati keresztülvitelére kerül a sor, megdönti az élet. Ez az, amit a Széchenyi Márton országgló nagyok közé emelkedett fia ösztönösen meg is érez, mikor a nemesekről a nem-nemesnek született ember öntudatlan respektusával azt írja: *Urak*, ami alatt kétségkívül csak az egyházfjedelmeket, főurakat vagy legalább is a nagybirtokos nemes földesurakat kell érteni. Mert amikor a rendiségből a maguk szükös vagyoni helyzeténél fogva kicsöppent jobbágytelkes nemesek adómentességének védelmét követelik tőle, akkor Széchenyi avval az okadatolással ejti el az egy és ugyanazon nemességnek Werbőczy-féle elvét, hogy a szegények dolga „nem érdemel nagyobb erőfeszítést".

Ezért nem véletlen, hanem a századokat átfogó osztályközösség hajszálcsövességi törvényéből folyó szükségesség, hogy még 1848-ban is hivatkozás történt Széchenyi Györgyre. És pedig az utolsó rendi országgyűlésen, abban a pillanatban, mikor a rendi alkotmány népképviselői alkotmányá fejlesztése, a rendi táblák képviselőházzá átalakítása és még a jobbágyi szolgálmányok eltörlése, mint Kossuth írja, „nem talált ellenzésre" mégis, midőn a nemesi megyének népképviselői alapra való áthelyezésére került a sor, akkor a már-már feladott nemesi nemzet szeméfnét a nemesi megyét a veszprémi követ, tagbaszakadt, hatalmas ember, mintegy a nemesi privilégium védszentjének, Széchenyi Györgynek fan-

tomját halottaiból fölidézve igyekezett megvédeni:

„A nemesség küldöttje vagyok. Ennek emlékezetét nem tudom szivemből kiszakítani. Miként Széchenyi érsek azt mondá I. Leopolt törvényrontó királynak „bár száradt volna el jobb karom, midőn a koronát Felséges fejére tevém“, ugy én is azt mondom, száradjon el inkább jobb karom, mintsem oly törvényt elfogadjak, mely a nemességtől ősi jogát elveszi, hogy a megyegyűléseken személyes részt vehessen.“

Igy találkoznak az érzelmek és a szavak a legkülönbözőbb körülmények közt és a legkülönbözőbb századokban, ha ugyanazok az érdekek forognak kockán.

*

Ennek a századokat éltető osztályérdeknek áldozza fel Széchenyi a maga életét, — ezért vállalt annyi szerelmes törődést és annyi kalandos hazárdot. Ebből táplálkozott munkás becsvágya s ugyanakkor áldozatkész lemondása is. Ezért ragaszkodott bizonyos elvekhez s ezért vetette el, ha ez az érdek kívánta, egy napról-másra fölényes megvetéssel ugyanazokat az elveket és embereket, melyek mellett tegnap még oly szívós következetességgel kitartott. Ezért harácsoló össze oly kiméletlenül s ezért osztogatott szét oly bőkezűen milliókat. Ezért élt ugy ez a szent ember, mint egy prókátor, mint egy kufár... Ezért nem költött a saját személyére, ezért takarékos, ezért fukar. Nincs okunk abban kételkedni, amit egyik testamentumában állít, hogy szerzeményeiből csak a legkisebb részt költötte magára és a családjára. Lehet-e, hogy mint emberbarát, a száanalomtól indítatva, csak azért tett volna éjt nappá folytonos munkában, hogy keresményét jótékony és istenes célokra fordítsa? Ez az, amit alapító levelei és beszédei praktikusan meggyőző erővel el szeretnének velünk hitetni s ha mégsem hihetünk neki, hát mert adakozó kedvének lelki okaira különös világot vet az a közömbösség, mellyel derűre-borúra, válogatás nélkül adakozik egyházi és világi, hasznos és káros, kegyes és kegyetlen s némely esetben éppenséggel kegyetlen célokra. S hogy, mint azt manapság némely amerikai milliomas cselekszi, előbb suttymban a köztől vonta el, amit aztán utóbb, a köz céljaira a nagy nyilvánosság színe előtt fordított. Mert Széchenyi tudvalevőleg a fiskussal köti legtöbb üzletét, már pedig ő nem szokott az üzleteire ráfizetni. Van ugy, hogy pörli is a fiskust kikötött és elmaradt nagy vagy kis jövedelmekért és várt, de elmaradt hasznokért, — s ha mégis nagy összegeket fordít a fiskus céljaira, ezt bizonyára nem azért teszi, mert annak dolga különösebben szívéhez nőtt. Különben a maga jól kifejlett pörösködő kedvében az egyháziakat, még Széchenyi Pált is, aki rokon is, pap is, ép oly kevéssé kiméli, mint holmi világiakat és idegeneket. Amiből szintén csak arra következtethetünk, hogy azok az eszmék, intézmények és hatóságok vagy személyek, kiket százezrekkel ajándékozott meg, éppen nem nőttek szívéhez. Különben Széchenyinek érzelmeire és szándékaira vonatkozólag nem szorulunk közvetett bizonyítékokra. Az ilyen hatalmas temperamentum számára ugyanis oly sajtó fájdalom a véka alá rejtett igazság, hogy csak ugy buzog belőle az őszinte vallomás. Nyílt őszinteségében maga cáfol rá alapító leveleinek vagy hivatalból elmondott beszédeinek kezesen alakoskodó retorikájára. Így pl. midőn egyik levelében felsorolja azokat az eshetőségeket, melyek legidősebb unokaöccsét, ifjabb Széchenyi Györgyöt kizárhatnák az örökségből, a félelmes nagybácsi mindenekelőtt azt a baljóslatú esetet veti föl, hogy „Gyurkó rossz, tehetetlen lenne, eretnekké lenne, akármi más gonoszságra vetemednék, kiért nem érdemelné az jószágát“, — ami a gondos örökhagyó részéről fölöttebb méltánylandó megfontolás. De a nagy főpap fölveti a fenyegető lehetőséget is, hogy öröksé- se „szerzetessé, pappá lenne, azután ugy, mint lévitára szálljon az jószág,

annak teljességgel semmi része benne ne legyen. Miért? — veti maga elé a kérdést Széchenyi s minden álszenteskedés nélkül megfelel a kérdésre: „Azért ha pap léssen, ad a papi tiszt neki annyit, megéri vele, ha szerzetes a szerzet tartsa el, akinek szolgál, ugymint *csak nem természet ellen való rossz kívánság az, hogy a szerzetbe vigye csak valami részét is és ott rekedjen*, a többire ne decedáltassék...”

Átlagember számára misem természetesebb, mint hogy a főpapi jövedelem, akár a maga teljességében, valamely szerzetre vagy egyéb kegyes célra szálljon, de Széchenyi egyedül való, senkihez sem hasonlítható, lekéselt renaissance-ember, akinek a köznapi képmutatáson felülemelkedett egyéniségében a természetes is természet ellen valóvá válik. Ezért, ha köznapi felfogás szerint nem is volna igaza, a dolgok lényegét kicserélő fantáziájában még igaztalansága is igaz lesz. Már pedig Széchenyi igazsága oly szuggesztív, hogy annak csak egyetlen párját lelem a magyar irodalomban, mikor az eléhezés neuraszténiájában gyötrődő Arany János azt írja: „Gondolám, hogy egy kis birtok — Vételére pénzt *szorítok*“. Ez a tulajdonhoz való ragaszkodásnak lírája, melynek üzleti nyelvből szedett prózai sivár fordulata épp oly művészi megrázó, mintha Széchenyi halálán is túl féltve-féltett anyagi javait rettenetes erejű „csak valami ott ne rekedjen“—ében elhőrgi.

Ezért nem kegyeletlenség, hanem ellenkezőleg, egy kiváltságos történelmi alak megközelítésének legtisztelletteljesebb módja, ha a nagyközönségnek szánt mutatóványos frázisok helyett, meghittjeinek szánt vallomásaiból igyekszünk magunknak felőle nem hazug képet alkotni.

*

Széchenyi leginkább örökösivel szemben adja magát olyannak, amilyen, — mert élteben nem győzi őket a halála után rájukváró javakért korholni-gyalázní: „...él az Isten — írja ifjabb Györgynek, — hogy ha valami gondviseletlenségedet látom, ki miatt pusztul a jószág, a ki szép s nagy, mindjárt kivetlek belőle...” és a kegyes alapítványozó egyszerre csak lerántja a leplet a maga kegyességéről, mert mint legvégső esetet említi, mint legnagyobb fenyegetést kockáztatja meg, hogy az örökséget „ad *pias causa* (kegyes célokra) rendelem, mint a többit...”

Ennyi is elég annak bebizonyítására, hogy Széchenyitől aligha lehetett valami idegenebb, mint a filantrópia. Viszont a fönnebb idézett sorokból az is nyilvánvaló, hogy atyafisága iránt való gondoskodásába semmi sem vegyült abból a szeretetből, mely a vérség kapcsaival egymáshoz tartozó lényeket családba fűzi össze. Mert ez a magános ember oly kevésé ismerte az atyafiságos gyöngédséget, hogy egyik testamentumának szövegezése közben (a testamentumírás kedvenc mestersége volt) nemcsak arról feledkezik meg, hogy a testvére gyermekei közül ki milyen kora, melyik a legidősebb s melyik a legifjabb, hanem jóformán még unokaöccseinek neve sem jut eszébe. S ha a nevek eszébe ötlenek is, nincs köszönet benne.

Még Márton nevű unokaöccsének halála után sem a szeretet szól vagy a rokonai fájdalom sir belőle, hanem inkább amiatt bosszankodik, hogy a boldogulttal, aki után rosszul kezelt jószágok maradtak, nem érezette eléggé a maga családfelei szigorát:

„...szegény Széchenyi Márton éltiben nézettem volna meg azt a jószágot, megrontotta volna szegényt“, — azazhogy ha meg nem halt volna szegény, hát György bácsinak lett volna rá gondja, hogy a jószágnézésbe belehaljon. Amint hogy a bácsi arról is gondoskodik, hogy ifjabb György, mint Márton halála után maradt univerzális örökös, kelleténél inkább el ne bizza magát s ezért az öreg György az ifjabbnak így kiáltja arcába a gondatlan Márton esetének tanulságát: „nem heában mondják mások is

s én is: atyafi kutyafi etc. s mintha valamely ebre biznánk, amit torokba vetünk.“

Mégis, ez a kutyába sem vett atyafiság mindennél becsesebb volt a számára. Mert még Márton életében két részre osztotta birtokait s az örökösödésnek magyar módja, a nemzetségek hatalmát csorbító egyenlő osztály helyett, az örökösödésnek német módját, a nemzetség tulajdonát, Márton és György legidősebb fiuörököseinek kezében összetartó hitbizományt, Széchenyi elsőik közt hozta be hazánkba. Rokoni gondja még arra is kiterjedt, hogy amennyiben a gyermektelen Mártonnak, kire a rárói uradalmat hagyta, utóbb fia születnék, a testamentumon ne legyen szűkség semmi változtatásra.

„...mert medio tempore kerestem“ — aminthogy nincs oly időköz Széchenyi György főpásztori működése alatt, amikor ne keresett volna: „adott Isten kit volui adderem supra Ráro (értsd: amit a rárói jószágon felül Mártonnak adjak), — Szent Gotthárd állapotja sem változott semmiben is, hiszem Istent, hogy rövid nap minden intencióm végbemegy Isten által“.

Szóval, a két unokaöccs megnyugodhatnak a maga dolga felől, mert a nagybácsi ez egyetlen mondatban háromszor is megidézt Isten segítségével gondot viselt rájuk. De jaj, néhai Márton gyermek nélkül maradt özvegyének, midőn a vérség kapcsai elszakadnak közte és bácsikája közt s az asszony olyan emberhez megy férjhez, ki „nem humorom szerint való...“ s mégis igényt tart volt ura hagyatékára: „Hazud benne, szemtelen kivánság, mi köze egy olyan pendelnek az én keresményemhez... ördögi szemtelenség, ha én tőlem kívánja“. Ki is adja ifjabb Györgynek a parancsot, hogy szava nem is irott szó, hanem a dühös aggastyán ziháló beszéde: „mindjárt menj be Ráróra, Küirtre, foglalj el mindeneket... adj ki rajta felrakatván portékáját.. a győri házat is foglalj el s Ötevény szigetét a házzal együtt“. Ami a foglalás után a menyecskére marad, nincs köszönet abban; „A galgóci házat szőlőkkel együtt (azt is elpusztította a lotyó)...“ nos hát, ezt az elpusztított szőlőt a haragos bácsi meghagyta „kezenél“ s még miegymás házat, földet, bizonyára értéktelen silányat „a lotyónak, noha — teszi hozzá kedvetlenül — azt sem érdemli...“ S mikor az asszony még mindig nem hagyja abba a követelődést, Széchenyi, mint ha fevelének sárgult papírján is fenyegető botot emelne: „Szemtelenség minden kivánsága, semmiben se engedj neki, mint olyan haszontalan asszonynak, meglátom én ki bánt.“

Amikor György ur sógora meghal „Temessétek el szegényt, Isten irta mazzom neki“ — jegyzi föl György a halálhírt jelentő levélen a hátlapra s aztán özvegyült testvérménjére vonatkozólag, mielőtt rászánná magát, hogy az özvegyet kis jószággal megajándékozza, előbb így füstölög magában: „Talán valami segítséget kíván tőlem, egy pénzt sem adok. Eleget adtam s abbul élélhetnének, csak emberek legyen. Fia rossz, mert rosszul tanította, hagyjon békét annak, hogy engemet búsítson, hiszen vadtok, akik vadtok Pál s te, mások“.

Igy az érsek. Pedig mások nem igen vannak. Még Pál sem igen, aki mint pap, a nagybácsi — ismert elvei szerint, nem számíthat segítségre. Még azt is visszaveszi tőle, amit neki adott s György ur parázs pörbe keveredett öccsével. Nem is testál rá egyebet, mint egy diszkocsit hat lóval. Még valami kis készpénzt egy távoli rokonnak, mert mindene, ami je van, a két unokaöccs, illetve Márton halála után ifjabb Györgyé.

Mért ép az övék? Már volt róla szó, hogy ez a két fiatalember, személyük szerint mily keveset, éppenséggel semmit sem jelentett a számára. Mégis amikor az érseket Bécsben avval gyanusítják, hogy kelleténél többet rakott félre a családja javára, aminek az a kellemetlen követke-

ménye lehet, hogy a fiskus megakadályozza a végrendelet teljesítését s kapzsi marokkal csap le a hagyatéokra, — akkor nincs az a szerető családapa, aki oly elszántan küzdene gyermekeiért, mint ez a szivtelen bácsi az öccseiért. Meghozza értük a legnagyobb áldozatot! Mert van-e nagyobb áldozat egy olyan temperamentumos ember számára, mint hogy folytonos önfegyelmet igénylő komédiát játszik? Már pedig Széchenyi „némelyek gyanujának eloszlatására“ el-elejt egy-egy olyan megjegyzést, hogy amit egy szerzettől vásárolt, megint „azé lehet“ — de viszont ha az ilyesféle nyilatkozatok miatt kérdőre vonják a rokonok akkor még Pált is, akivel pedig pörben áll, avval nyugtatja meg, hogy sem szerzet, sem senki fia nem ehetik többé abból, amit György ur valaha a családjá számára rakott félre.

De ezt a családi titkot még testamentumaiban sem árulja el. Mert az egyikben azt írja, hogy amiből magát és családját fenntartotta, gazdálkodva és takarékoskodva, nehéz munkával szerezte s hogy már mint veszprémi püspök is, minden egyházi javadalmat építkezésekre, papnövéndékek ellátására és alapítványokra fordította, — egy másik végrendeletében pedig gyanusan tulzott lojalitásban a győri káptalant bizza meg vele, hogy szükség esetén Ő Felsőége támogatásával verje ki birtokaiból unokaöccseit, ha azok iránta hűtelenekké, eretnekeké vagy tékozlókká lennének s elkobzott birtokaik a végvárok és őrségeik fenntartására fordíttassanak. De a szó csak szó, már pedig Széchenyiről tudjuk, mily kevésbé bizik a szavakban. Ezért toldja meg végrendeletét a királynak szóló hagyatékokkal. Am legyen Ő Felsőége a nyolcvanezer forintot érő sárfenéki jószág s még azonfelül az érseki pincék bora-gabonája. De a testamentum is csak szó, ha ugyan írott szó. Pénz beszél, kutya ugat, — Pál menjen föl Bécsbe, tanácskozzon az országos ügyekről s a tanácskozásoknak Lipótnak császári-királyi felséges zsebébe tömött százezer forinttal adjon nyomtatékot. Az öccs már Bécsset járja, de a pozsonyi karszékéhez láncolt bácsi oly izgalommal követi annak utjait, hogy százesztendősz szívének dobogása még ma is érzik levelének lüktető papírján:

„Talán abban tennének a kamarák s ő fölsége is valami difficultást, hogy annyit adtam az atyafiaknak? Egy az, hogy mindennek harmadrészt szabad volt nekik hadnom, noha tizedrészt sem hadtam annak, a kit ad piás causas hadtam. Másik az: mit hadtam? Kürt 13.000 forintban van. Ráró 20.000-ben egy része, másik része 10.000-ben, Széplak 20 ezerben, Felső vidék 50.000-ben, Egervár 36.000-ben. Mindez sem teszen annyit is, mint amit ő fölségének hadtam és adtam: az a 100.00 forint s azon kívül még 120.000 forint. Hát hol még mit az ispotálokra hadtam és fundáltam? Osztán mit kívánok én? Testamentomomnak confirmatióját? Meg van. Mert még ezelőtt tizenöt esztendővel kiadta ő fölsége az diplomát, de facultate testandi quoumque modo. — Egervár felől perennális fassiója van ő fölségének örökben az atyafiaknak. Széplakot palatinus uramtól, Felső-vidéket Draskovics uraiméktul birom zálogban, Rárót hasonlóképen. Mi közük az ilyenekhez a kamaráknak? Hiszen eladhatjuk most is, s oda fordíthatjuk a pénzt. ahova akarjuk. Ha ezeken s ilyeneken adakoznak, szégyen tüllek. Ezeket mindenütt mondhatja kegyelmed!“ Pál bizonyára elmondott hiven mindent, amit rábíztak s ha a szavak el is hangzottak volna a szélben, a százezer forint nem maradt hatás nélkül, mert Lipót király megerősítette az érsek végrendeletét.

*

Szeretet hijján vajjon mi egyéb birta rá Györgyöt, hogy örököseieért ne csak izguljon, hanem ami még annál is több, ne sokalja a legbősége-sebb áldozatokat?

Vannak, akik szeretetlenül is szeretetet követelnek, de Széchenyinek,

mintha csak az volna törekvése, hogy még a várható örökséggel is, minél jobban elidegenítse magától örökösait. Mert csak nem vehetjük komolyan azt a mentegetődzését, mely szerint szünetlen szidalmait avval a pedagógiai célzattal alkalmazza, hogy „minden tehetségével jóvátegye“ (értsd: megjavítsa) örökösait.

Nincs az a paedagógia, mely igazolhatná a balzaci vént, ki ugyan a rokonok kedvéért terjeszti hírét, hogy kegyes célra hagyja, amit szerzett, de ugyanakkor titkos öröme telik benne, ha a rokonok felülnek a hamis híreszteléseknek s tényleg elhiszik, hogy az ő rovásukra változtatta meg testamentumát. Csupán az örökségből kizárt, mert pappá lett Pál unokaöccsét avatja bele titkába, hogy a testamentum „a legkisebb dologban“ sem változott ugyan, de annak is lelkére köti, hogy a titkot a gyónás pecsétje alatt őrizze, mert „az ifjaknak nem jó mindent tudni, zabolán kell őket hordozni, félelemben kell tartani“. Egy-egy ilyen vallomás, mintha annak jele volna, hogy Széchenyi György az örökösök idegein játszó hatalomnak kielégülését kereste, mintegy a tőle megtagadott családi érzés helyett, némi kárpótlásul.

Igaz ugyan, hogy az őtestamentomi patriárka-kort megért embernek jószágszerző szenvedélye s e szenvedélyt kiélő ádáz küzdelme és munkája, sokkal keményebb és kitartóbb, semmint pusztán csak az örökhagyónak az örökösökkel kajánkodó fölényben lelhetné lélektani magyarázatát. Széchenyi György számára minden jel szerint a nemzetség az volt, ami a költőnek a hit, a maga nevének a hatalmas és gazdag Széchenyiek jövőbe nyúló, végtelen sorában sirontuli fennmaradása, az elmúláson vett diadal, az örök élet ígérete és igézete. Ő a genealogikus, illetve heraldikus álmok megszállottja volt, aki ugyan eltitkolja végső intézkedéseit, nem szereti és nyugtalanítja örökösait, de mégis, ha azok kételkednek nemzetségalapító szándékaiban, a hivatásában és rendeltetésében félreismert embernek méltatlankodása így horkan fel belőle:

„Rut, bolond ember... aki elhíteti magával, hogy én a magam vérért megvessem annyi véres veritékkel, sok pénzemmél, fáradságommal, sőt majd véres veritékemmél szerzett állapotunkat idegen kézben ejtsem. Nem volna így igaz vér bennem.“

Az *Urak*, már t. i. azok, akik magukat uraknak hiszik, mert sok nemes ősnék vére fáradt ki bennük, a maguk számára foglalták le az *igazi vér* kifejezést. Széchenyi György ellenben, mint nemzetségének ósatyja, a maga friss vérért vallja *igazi vér*-nek.

Önkéntelenül Voltaire esete jut eszünkbe, akitől Rohan herceg számon kérte, hogy Arouet néven, miért hivatja magát Monsieur de Voltairenek? „Mert mindenestre többet ér — adta joggal hetyke választát a szellem a hivalkodó rangnak — ha az ember maga szerzi nevét, mintha sárban hureolja azt, amelyet örökölt.“

Igy találkoznak a magyar főpap és a francia bölcselő, az istenes hívő és az istentelen tagadó, a nemzetség-alapító és a nemzetségek pusztítója, a kiváltságok védője és kiváltságok rombolója, a forradalmi szellem és a társadalom támasza, a XVIII. század és a XVIII. minden időbeli, térbeli s főleg lelki távolságokon keresztül, mégis mint két *homo novus* a maguk emberi méltóságának fölemező tudatában.

Ez az igazi vér nem szűnt meg Széchenyi ereiben forrni-pezsogni s forralni-pezsogni agyában a kitartó reményt, hogy amit szerzett, annak hasznát fogják látni testvéreinek fia s annak fia s e fiu fiának fia és unokája és dédunokája és ükunokája, de még talán azon is túl az ükunoka ükunokájának ükunokája s annak ismét legidősebb fia s e fiu után következő majoreszko, majd e majoreszskót megöröklő fiu, unoka, dédunoka, ükunoka, egész az idők végéig, amíg csak Széchenyiek lesznek, mert Szé-

chenyi György nem kételkedett benne, hogy az idők végéig lesznek Széchenyiek...

A nagy érsek, hogy ez örökkévalóságra kiható küldetésnek megfelelően, egy teljes századnál is többet kapott a maga számára a kegyes sorstól. Mert amikor negyvenhétesztendő főpásztori működés után, mely idő alatt két millió és négyszázezer forintot költött alapítványokra és adakozásokra, hogy hagyatékának családja részére eső hányadát az egyház, a király, a kincstár, az állam és a nemzet, szóval a nemzetség összes ellenségei ellen biztosítsa, — mert száz és három esztendő volt a nemzetségalapító, mikor utódai számára álmódott, annyi fény, pompa és ragyogás után, abban a pozsonyi palotában hunyta le szemét, ahol a földszinten s még a haldokló hálójának tőszomszédságában az emeleten is egerek és patkányok rágták a magtárul használt szobáknak felhalmozott buzáját, lisztjét, — s ahol a kincses és címeres, nagyhatalmi álmok álmódójának végső, megtört tekintete egy négyszögletes kis asztalra, három kopott faszékre s ha bizhatunk a leltár készítőjének alighanem fogyatékos izlésében, a helyiség egyetlen szépségére, egy diszesnek mondott kályhára esett...

A MAGYAR NÉPRAJZI KUTATÁS ÚJ UTJAI

Irta: SZENTIMREI JENŐ

Tudományos néprajzi munkáról magyar vonatkozásban mindössze ötven év óta lehet komolyan beszélni. Herman Ottónak, a polihisztornak kormánypárti képviselőseget kellett vállalnia, hogy hivatalos kormánytényezőkkal meg tudja értetni a néptudományok művelésének fontosságát. Munkatársa és utóda, Huszka József, az ősrégészet területéről csapott át a néprajz területére. Számos, kincseket érő megállapítása, felfedezése és egész gyűjtőmunkája még tele van mitikus, regényes elemekkel. Magán viseli a mult századvég regényes utkeresésének bélyegét, melyben még a képzőművészeteké volt a vezérszólam. A nagyérdemű Lechner Ödön a Japán kávéház márványasztalaira firkálta szellemes elképzeléseit az ősmagyar építőstílusról s Kőrösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor — Ruskín és Rosetti uttörésére támaszkodva — a praerafaelita festészeti irányt alkarták egy ősmagyar és népi művészi kifejezési móddal összeházasítani. Mégis az első tudatos, komoly néprajzi kutatómunka ezekben az évtizedekben indult meg, finn minták ösztönzésére. Akoriban tért haza hosszabb finnországi tartózkodásából Vikár Béla, aki ott csodálkozva eszmélt rá a folklóre-gyűjtés fontosságára. A mult század első tizedeiben öntudatra ébredt finn népkutatás több, mint kétmillió oldalra terjedő néprajzi gyűjtésanyagot hordott össze s ennek alapjain építette át a korábbi századokban svédrel felismerhetetlenségig átítatott sajátosan nemzeti művelődését. Vikár Bélát ez a példa indította el uttörő munkájában s mellette első komoly néprajztudósnak az ifjabbik Jankó Jánost kell tekintelnünk, ki alapvető gondossággal és lelkiismeretességgel dolgozta fel éppen az erdélyi Kalotaszeg huszonnégy falujának néprajzát. Vikár működésének javarésze is Erdély területére esik. Az ő feltárásai irányították Erdély felé később Bartók Béla és Kodály Zoltán zenei gyűjtő tevékenységét.